

УДК 338.439.341
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.4/17>

Науменко А.О.

Національний університет цивільного захисту України

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

У статті досліджено сучасний стан та ефективність державної підтримки аграрного сектору економіки України, наукові думки різних авторів про природу державного регулювання сільського господарства. Встановлено, що за останні 10 років обсяги виробництва продукції рослинництва постійно збільшуються, а тваринництва, навпаки, зменшуються. Проте рентабельність галузі в цілому ще доволі низька (30,5 %), а окремі галузі – навіть збиткові (виробництво м'яса, яєць, вовни).

Визначено, що аграрна галузь на сьогоднішній день не здатна до розвитку на принципах самофінансування та самоокупності, тому державна підтримка агропромислового комплексу є неодмінною умовою його сталого розвитку та забезпечення продовольчої безпеки держави. Встановлено, що основними механізмами державної підтримки є податкова, грошово-кредитна, бюджетна та цінова політика.

Відмічено, що загальна державна підтримка сільського господарства України є досить помірною. Проте, існує необхідність не стільки одержання державної підтримки, скільки ефективного її використання, в свою чергу програми бюджетної підтримки в Україні страждають від постійного недофінансування. Обґрунтовано основні напрями державного регулювання агропромислового виробництва та основних інструментів їх реалізації.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, державна підтримка, державне регулювання, виробництво сільськогосподарської продукції, рентабельність, валовий внутрішній продукт, державне фінансування.

Постановка проблеми. Державна підтримка агропромислового комплексу економіки, будучи невіддільною частиною державного регулювання, являє собою сукупність різних інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства з метою формування стабільності й конкурентоздатності всіх категорій господарств, створення можливостей для насичення ринку якісним продовольством, розвитку сільських територій і досягнення продовольчої безпеки країни. Ефективне державне регулювання галузі необхідне для подолання кризових явищ і забезпечення подальшого інтенсивного її розвитку. Досвід високорозвинених країн, агропромисловий комплекс яких довгий час формувався під впливом держави, свідчить, що в умовах ринкової економіки ефективність аграрного виробництва значною мірою залежить від рівня державної підтримки галузі.

Подальший розвиток економіки країни об'єктивно потребує ефективного механізму державної підтримки, особлива роль в якому відводиться аграрному сектору, тому що саме ця галузь повинна стати флагманом у розвитку через достатню сировинну базу та пристосованість до даного виду виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато відомих іноземних та вітчизняних науковців присвячують власні праці дослідженню питання державної підтримки аграрного сектору та його покращанню. На думку багатьох вітчизняних учених, серед яких В.Я. Амбросов, Л.І. Михайлова, О.В. Ульянченко, А.М. Стельмашук, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук, П.І. Гайдуцький, Б.Й. Пасхавер та інші науковці, незважаючи на тривалий період реформ в аграрному секторі економіки України, застосовані інструменти державної підтримки розвитку аграрного сектору виявилися неефективними, причому як внутрішні, у вигляді різноманітних способів державного регулювання, так і зовнішні, які використовувалися в межах торговельно-економічних відносин із зарубіжними країнами.

Сучасний вплив держави на сільське господарство характеризується недосконалістю, необґрунтованістю та хронічною недостатністю фінансування галузі, що потребує перегляду форм і методів державної підтримки АПК.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз державної підтримки аграрного сектору економіки України і обґрунтування напрямів удосконалення

та оптимізації механізмів державного регулювання галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність державної підтримки агропромислового комплексу зумовлена низкою обставин, серед яких не тільки більша залежність цієї галузі від погодних умов, що в значній мірі впливають на величину і якість урожаю, а, отже, і результативність усього аграрного виробництва, але й уповільнений в порівнянні з іншими галузями економіки оборот грошей. Як правило, у сільському господарстві виробничий цикл триває не менше року, у той час як у торгівлі й у банківському середовищі - лічені дні. Усе це диктує нагальну потребу надання більш істотної допомоги аграрному сектору з боку держави.

Сьогодні більше половини населення живе за межею бідності. Положення України не тільки складне, але й небезпечне. Під час реформ сільське господарство отримало удар, порівнянний за результатами з ядерною війною. Особливо постраждала основа всього сільського господарства – земля. Втрачається родючість ґрунту, яка не одержує добрив. Вирізана більша частина поголів'я великої рогатої худоби, свиней і майже всі вівці (табл. 1). Через кордон завозять до 40 відсотків окремих видів продовольства. Тобто це показник того, що ми вже на межі втрати продовольчої безпеки [1, с. 2].

Така невтішна ситуація пояснюється тим, що загальні обсяги виробництва продукції рослинництва в натуральному обліку збільшились (зерна на 20 %, соняшнику у 5,4 рази), а продукції тваринництва – навпаки скоротилися в 2–3 рази проти рівня 1990 року (табл. 1).

Аграрний сектор є важливим складником економіки України, від функціонального стану якого

в прямій залежності знаходиться продовольча безпека і незалежність держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, а значить і рівень життя населення. За розрахунками, у 2018 частка сільського господарства (разом з мисливством та лісовим господарством) в загальному обсязі валового внутрішнього продукту всіх галузей економіки склала 10,2 % [8, с. 70].

За даними Укрстату, абсолютна величина фактично виробленого в Україні валового внутрішнього продукту (номінального ВВП) в 2017 році склала 2982,9 млрд грн., що у 3 рази перевищує показники 2010 р. у 2,6 рази – 2013 р. Однак реальний ВВП, наведений в доларовому еквіваленті, після 2013 р. катастрофічно знижується: у 2015 і 2016 рр. – удвічі, у 2017 р. – на 49,1 % щодо 2013 р. [10, с. 26].

Рентабельність сільськогосподарського виробництва України залишається на низькому рівні, особливо тваринництва. Наприклад, в 1990 р. Сільське господарство України було прибутковим з рівнем рентабельності 42,6 %. Після низки проведених реформ у 2000 р сільське господарство стало збитковим з рівнем рентабельності 1,0 %, причому тваринництво було найбільш збитковим (-33,8 %), а рослинництво прибутковим (+30,8 %). У 2017 сільське господарство, загалом, стало прибутковим, з рівнем рентабельності 30,5 %, рослинництва 36,1 %, тваринництва 12,3 %, але залишається збитковим виробництво м'яса ВРХ (-24,5 %), свинини (-4,5 %) вовни (-74,7 %) і яєць (0,5 %) [8, с. 71].

Національні інтереси держави на довгострокову перспективу полягають у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки, перетворенні України у світову державу, діяльність якої спрямована на підтримку стратегічної

Таблиця 1

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції, тис. т [10]

Види продукції	Рік						
	1990	2000	2010	2015	2016	2017	2018
Зернові та зернобобові	51009,0	24459,0	39270,9	60125,8	66088,0	61916,7	70056,5
Цукрові буряки	44262,5	13198,8	13749,2	10330,8	14011,3	14881,6	13967,7
Соняшник	2570,8	3457,4	6771,5	11181,1	13626,9	12235,5	14165,2
Картопля	16732	19832,1	18704,8	20839,3	21750,3	22208,2	22504,0
Овочі	6666,4	5821,3	8122,4	9214,0	9414,5	9286,3	9440,2
Плоди та ягоди	2901,7	1452,6	1746,5	2152,8	2007,3	2048,0	2571,3
Поголів'я худоби	24623,4	9423,7	4494,4	3750,3	3682,3	3530,8	3332,9
Поголів'я свиней	19426,9	7652,3	7960,2	7079,0	6669,1	6109,9	6025,3
Молоко	24508,3	12657,9	11248,5	10615,4	10381,5	10280,5	10064,0
М'ясо всіх видів	4357,8	1662,8	2059,0	2322,6	2323,6	2318,2	2354,9
Яйця, млн.шт.	16286,7	8808,6	17052,3	16782,9	15100,4	15505,8	16132,0

стабільності і взаємовигідних партнерських відносин в умовах багатополярного світу.

Однак сільське господарство на сьогоднішній день не є самостійною галуззю економіки та не здатне до розвитку на принципах самофінансування та самоокупності. Насамперед сільське господарство залежить від природно-кліматичних умов, має сезонний циклічний характер виробництва та є набагато відсталою в технічному забезпеченні галуззю, ніж промисловість. Усі зазначені особливості свідчать про необхідність визначення ролі держави та ступені її участі в регулюванні аграрного сектору та розробленні заходів державної підтримки, що сприяють стабілізації та розвитку цього сектору економіки [7, с. 78].

Концептуально погляди стосовно ролі держави в ринковій економіці змінювалися в діапазоні від розгляду її як суб'єкта з мінімально необхідним переліком функцій до тверджень про існування держави як органа, який організує, регулює та формує модель аграрної економіки ринкового типу. В сучасних умовах розвинуті країни досить успішно використовують різні концепції: і ті, де державі належить посилена роль, і ті, де роль держави обмежена [9, с. 112].

На сьогодні існує необхідність не стільки одержання державної підтримки, скільки ефективного її використання. Організаційно-економічний механізм державної підтримки агропромислового виробництва повинен формуватися на підставі таких принципів:

- достатність, гласність і контроль виділених бюджетних засобів і строге планування бюджетного фінансування;
- своєчасність надання підтримки й сприяння в рішенні невідкладних проблем агропромислового комплексу;
- доступність, гнучкість і прозорість державної підтримки для різних видів господарств;
- облік регіональних особливостей при фінансуванні бюджетних програм і формуванні єдиного ринкового простору [2, с. 24].

Щодо сільського господарства, як показує аналіз дослідженої літератури, використовуються такі механізми державної підтримки:

- податкова політика, що здійснюється шляхом призначення диференціальної ставки податків, уведення податкових пільг, звільнення від податків тощо;
- грошово-кредитна політика, за допомогою якої уряд впливає на грошовий обіг;
- бюджетна політика передбачає розподіл коштів бюджету за різними напрямками, виділяючи

пріоритетним на даний момент галузям великі асигнування. Держава здійснює субсидування відсоткових ставок за кредитами для агропромислових підприємств, формування регіональних і державних продовольчих фондів, лізинг та ін.;

- цінова політика в цілому здійснюється шляхом регулювання цін, установлення граничних цін на деякі суспільно значимі товари й послуги, граничних рівнів рентабельності для підприємств-монополістів і критеріїв, що визначають величину цін;

- планування, якому належить особливе місце в системі підтримки аграрного сектору. Інструментами при цьому є прогнози, цільові програми, перспективні й поточні плани, що мають рекомендаційний характер;

- дотації з бюджету – це асигнування з державного бюджету, що виділяються підприємствам за продану продукцію для покриття збитків, у тому числі планових, наприклад дотації до цін на продукти харчування для зниження витрат споживачів;

- підтримка сфер освіти, охорони здоров'я, охорона навколишнього середовища, соціальна політика, підтримка наукових досліджень;

- державне замовлення, коли держава виступає найбільшим прямим замовником продукції;

- механізм обмежень і заборон певних видів економічної діяльності, державне ліцензування та реєстрація;

- зовнішньоекономічна політика, що припускає законодавче встановлення ставок мит, обмінних курсів валют, використання іноземних позик, інвестицій, валютних обмежень [3, с. 126–128].

Звідси досить важливою є оптимальна взаємодія між механізмом державного і ринкового регулювання, але вона повинна залежати від співвідношення попиту та пропозиції на агропродовольчому ринку, враховуючи інтереси як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції.

Як свідчить практика розвинених країн світу, активна політика аграрного державного протекціонізму має вигляд пріоритетного стратегічного напрямку розвитку та сприяє росту виробництва та забезпечення країни власним продовольством, що є запорукою продовольчої безпеки держави та нації [5].

Державна підтримка аграрного сектору в країнах із транзитивною економікою і в Україні зокрема характеризується недосконалістю та недостатністю фінансування галузі. У цих умовах особливої уваги потребує дослідження бюджетного

фінансування аграрного сектору як одного з напрямів державного регулювання. Необхідність державного регулювання аграрного сектору більшість науковців пов'язують передусім із диспаритетом цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, а також з істотним впливом природно-кліматичних умов на ефективність сільськогосподарського виробництва [9, с. 115].

До основних проблем державної підтримки сільського господарства в Україні потрібно віднести відсутність довіри до держави у цій сфері з боку сільгоспвиробників та недостатній рівень впливу заходів бюджетної підтримки на розвиток вітчизняного сільського господарства.

Це обумовлено тим, що програми бюджетної підтримки в Україні страждають від постійного недофінансування; а також, правила розподілу бюджетних коштів за відповідними програмними підтримками зазвичай схвалюється на щорічній основі і часто змінюється з року в рік (тобто виробники сільськогосподарської продукції часто не отримують підтримки, коли вона їм терміново потрібна). Також, потрібно врахувати корупційні прояви, наявність обмежень та ускладнень для доступу до програм бюджетної підтримки для сільгоспвиробників [5, с. 108].

Досягнення стратегічних цілей державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства безпосередньо пов'язане із реалізацією заходів щодо удосконалення форм підтримки, механізмів розподілу та освоєння ресурсів бюджетного фінансування. Основними заходами досягнення стратегічних цілей державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору економіки є такі:

- формування комплексної законодавчо-нормативної бази для посилення стимулюючої ролі бюджетної підтримки. Захід передбачає насамперед визначення інституційного середовища та пріоритетів з метою: стабілізації і розвитку агропромислового виробництва, забезпечення продовольчої безпеки та продовольчого забезпечення населення, захист вітчизняного товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках;

- посилення регулюючої функції державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства. Захід передбачає забезпечення принципів: стійкості – зобов'язання держави забезпечувати підтримку; адресності – державна підтримка надається безпосередньо товаровиробникам; гарантованості – зобов'язання по підтримці сільгоспвиробників, зокрема, за окремими напря-

- мами; обмеженості – сума засобів, отриманих з бюджету, обмежена розмірами державного плану бюджету; рівнодоступності – усі форми господарювання мають рівне право на бюджетну підтримку); врахування міжнародних зобов'язань – здійснення державної підтримки відбувається з врахуванням зобов'язань, взятих Україною перед міжнародною спільнотою, передбачення двосторонніх зобов'язань розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;

- проведення моніторингу ефективності бюджетних програм за рядом ключових характеристик щодо розвитку форм господарювання, нарощування обсягів виробництва, формування вертикальної та горизонтальної інтеграції, насичення внутрішнього ринку та збільшення експорту, підтримки прибутковості та рентабельності за видами сільськогосподарських товаровиробників, виплат на гектар угідь, поголів'я тощо [6, с. 802].

Нині обґрунтування концепції та стратегічних напрямів розвитку державної підтримки сільського господарства України орієнтоване на досвід розвинених країн. Так, цінова підтримка сільського господарства в ЄС складає до 91 % від всієї суми бюджетного фінансування, в США – 48 %, Канаді – 53 %. На Заході істотна частка доходу фермера формується за рахунок державних джерел: в країнах Європейської спільноти (ЄС) – 3 %, Фінляндії – 72 %, Японії – 72 %, у США – 27–40 %. Державна підтримка аграріїв у країнах ЄС в 2013 році склала від 175 до 1343 євро на 1 га с/г угідь, зокрема у Нідерландах – 500 євро/га, Бельгії – 508 євро/га, Польщі – 345 євро/га, Німеччині – 396 євро/га. Фінансова підтримка сільського господарства в Україні (переважно непряма – завдяки зазначеному спецрежиму) ледь сягає до 40 євро на гектар [11].

Висновки. Отже, державна підтримка агропромислового комплексу є неодмінною умовою його сталого розвитку та забезпечення продовольчої безпеки держави. Державна програма фінансової підтримки аграрних підприємств в нашій країні характеризується недосконалістю і постійним недофінансуванням. Також потрібно врахувати корупційні прояви, наявність обмежень та ускладнень для доступу до програм бюджетної підтримки для широкої спільноти сільгоспвиробників. У зв'язку з цим потребують перегляду підходи до розподілу державних коштів в аграрній сфері, застосування адекватних механізмів здійснення та підвищення ефективності державної підтримки аграрних підприємств.

Список літератури:

1. Голікова К.П. Продовольча безпека держави: сутність, структура та особливості її забезпечення. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки*. 2012. Вип. 22. Ч. II. С. 1–5.
2. Державні програми підтримки аграрного сектору : проект «Реформа у галузі сільського господарства, вдосконалення нормативно-правової бази». Київ : USAID, 2007. 44 с.
3. Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория. Донецк, 2001. 330 с.
4. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. / Міністерство аграрної політики України. Київ, 2015. 125 с. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files> (дата звернення: 06.07.2019).
5. Зеленська О.О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні. *Вісник ЖДТУ*. 2012. № 1 (59). С. 108–112.
6. Конєва І.І. Державна фінансова підтримка підприємств АПК: стан та стратегія розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 802–807.
7. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання. Харків : Магістр, 2006. 320 с.
8. Майстро С.В. Державне регулювання ефективності аграрної сфери України. *Nauka i studia. Poland*. 2017. № 17 (178). С. 68–74.
9. Музиченко А.С., Голуб Т.І. Сучасний стан державної підтримки розвитку аграрного сектору України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 112–116.
10. Статистичний збірник: Сільське господарство України за 2017. *Державна служба статистики України*. Київ, 2018. С. 113.
11. European Union. Вікіпедія. URL: http://europa.eu/pol/financ/index_en.htm.

Naumenko A.O. STATE REGULATION OF AGROINDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

The present state of state support of the agrarian sector of Ukraine's economy is investigated. Researches of different authors on the nature of state regulation of agriculture are researched. It has been established that over the past 10 years, the volumes of crop production have been steadily increasing, and animal husbandry, on the contrary, is decreasing. However, the profitability of the industry as a whole is still rather low (30.5 %), and some industries – even loss-making (meat, eggs, wool production).

It is determined that the agrarian sector is not capable of development on the principles of self-financing and self-sustainability, therefore state support of agro-industrial complex is an indispensable condition for its sustainable development and ensuring food security of the state. It is established that the main mechanisms of state support are tax, monetary, fiscal and price policies.

It is noted that the general state support of agriculture of Ukraine is rather moderate. However, there is a need not so much for obtaining state support, but for its effective use; in turn, budget support programs in Ukraine suffer from permanent underfunding. The basic directions of state regulation of agricultural production and basic tools of their realization are substantiated.

Key words: *agro-industrial complex, state support, state regulation, agricultural production, profitability, gross domestic product, state financing.*